

Οι μύθοι της παράδοσής μας (Κορνήλιος Καστοριάδης)

Από τη σκοπιά, της δημιουργίας μιας καινούργιας σχέσης με την παράδοση, ο μόνος αληθινός κληρονόμος της αρχαίας Ελλάδας είναι η Δυτική Ευρώπη. Ο δυτικοευρωπαϊκός πολιτισμός, από τον 11ο αιώνα και πέρα, και υπήρξε επαναστατικά δημιουργός και διατήρησε μια γνήσια σχέση με την παράδοση που είχε πίσω του, είτε λαϊκή, είτε «καλλιεργημένη». Η παράδοση αυτή περιλαμβάνει βέβαια κατά πρώτο λόγο

τη χριστιανική κληρονομιά και αργότερα την ελληνορωμαϊκή κληρονομιά. Και σ' αυτήν την περίπτωση, μιλώντας πολύ σύντομα, θα πάρω για παράδειγμα την καταπληκτική εξέλιξη της δυτικοευρωπαϊκής ζωγραφικής που αρχίζει με μια εκκλησιαστική εικονογραφία, παραφυσάδα της βυζαντινής και από τον Giotto και μετά παρουσιάζει μια ακατάπαυστη δημιουργική ανανέωση που όμως είναι ταυτόχρονα μια αδιάκοπη οργανική συνέχεια ως το 1950. Το ίδιο ισχύει και για την μουσική που βγαίνει και από την εκκλησιαστική ρίζα του γρηγοριανού άσματος και από την φολκλορική ρίζα λαϊκών μελωδών, ρυθμών και τρόπων. Η βαθιά σχέση μεγάλων μουσικών δημιουργών, όπως οι κλασσικοί Γερμανοί, ο Chopin, ο Musorgsky, ο Albeniz, μ' αυτές τις ρίζες αλλά και η ικανότητά τους να μετουσιώνουν επαναστατικά τα στοιχεία της παράδοσης που χρησιμοποιούν είναι προφανείς. Το πιο έντονο παράδειγμα αυτής της σχέσης προσφέρει ίσως η δυτικοευρωπαϊκή φιλοσοφία η οποία, μέσα από τις συνεχείς τομές στην ιστορία της σκέψης που παρουσιάζει, εξελίσσεται πάνω σε ρητή αναφορά με την παράδοση της φιλοσοφικής θεολογίας του μεσαίωνα και της κλασσικής ελληνικής φιλοσοφίας.

Η περίπτωση της Δυτικής Ευρώπης παίρνει για μας όλο το τραγικό της βάρος, αν την αντιπαραθέσουμε μ' αυτά που έγιναν ή δεν έγιναν στο ανατολικό μέρος της άλλοτε Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, στο Βυζάντιο. Παρά το ότι το Βυζάντιο δεν υποχρεώθηκε να διασχίσει την περίοδο καθαρής βαρβαρότητας που υπέστη η Δυτική Ευρώπη από τον 5ο ως τον 11ο αιώνα, ο πολιτισμός του μας δίνει στις μεγάλες του γραμμές μια στατική εικόνα απολιθωμένων μορφών. Η σχέση με την παράδοση εδώ είναι στείρα, μιμητική και επαναληπτική. Η ζωγραφική γίνεται μια

εικονογραφία που πολύ γρήγορα φτάνει σε τυποποιημένες μορφές τις οποίες μετά απλώς επαναλαμβάνει μιμούμενη τον εαυτό της. Το ίδιο ισχύει και για την αρχιτεκτονική. Η τέχνη του λόγου μένει μια ισχνή και ανιαρή απομίμηση των αρχαίων προτύπων. Έξω από τη λαϊκή μουσική, που γι' αυτή την περίοδο ελάχιστα ξέρουμε, η μουσική καθλώνεται στο μονωδικό εκκλησιαστικό άσμα .

Δυο παραδείγματα μπορούν να συνοψίσουν τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή πολιτισμική κατάσταση. Οι Βυζαντινοί κληρονόμησαν ό,τι περίπου σώζεται και σήμερα από την αρχαία ελληνική γραμματεία. Απ' αυτούς την παίρνουν και την μεταφράζουν οι Άραβες και αργότερα οι Δυτικοευρωπαίοι. Οι Άραβες, όχι μόνο σχολιάζουν τον Πλάτωνα και ιδίως τον Αριστοτέλη, αλλά μέσα απ' αυτή την επαφή γεννούν τουλάχιστον δύο σημαντικούς φιλοσόφους, τον Αβικένα και τον Αβερρόη. Για τους Δυτικοευρωπαίους, η «ανακάλυψη» των αρχαίων ελληνικών κειμένων δημιουργεί έναν εκρηκτικό συγκλονισμό που βρίσκει το πρώτο του κορύφωμα στην Αναγέννηση, αλλά που οι δονήσεις του δεν σταματούν, περιοδικά διαπιστώνεται κάτι σαν επιστροφή στους Έλληνες. Τώρα τι κάνουν οι Βυζαντινοί; Απλώς αντιγράφουν τα αρχαία χειρόγραφα και τους σχολιαστές τους και κάπου κάπου προσθέτουν και κανένα σχόλιο.

Το άλλο παράδειγμα είναι ο Γκρέκο. Παινευόμαστε και ξιπαζόμαστε με τον Γκρέκο χωρίς να καταλαβαίνουμε τι σημαίνει η περίπτωση του. Ο Γκρέκο είναι βέβαια βαθειά ριζωμένος στην χριστιανική παράδοση και ξεκινάει από βυζαντινούς τύπους. Αλλά το πέρασμά του από τη Βενετία και η εγκατάστασή του στην Ισπανία τον αλλάζουν ριζικά. Η ζωγραφική του σαφώς μαρτυράει την προέλευσή του πχ σε παραλλαγές χρωματικής ή στην περίφημη επιμήκυνση των προσώπων και των σωμάτων. Αλλά τα αριστουργήματα της ισπανικής εποχής «Η ταφή του κόμητος Οργκάθ», «Οι απόψεις του Τολέδου», «Η κυρία με τη γούνα» είναι αδύνατα και αδιανόητα στο Βυζάντιο ή στη Κρήτη του 17ου αιώνα. Οι σημερινοί Βυζαντινοκάπηλοί μας δεν στέκονται μια στιγμή να αναρωτηθούν γιατί ο Δομήνικος Θεοτοκόπουλος έπρεπε να εγκατασταθεί στην Ισπανία και να γίνει El Greco; Το Βυζάντιο και η εποχή της Τουρκοκρατίας μας προσφέρουν το παράδειγμα ενός μεταελληνικού πολιτισμού που έχει κάποια γνώση της αρχαιότητας σε σχέση με αυτήν, αλλά που μένει καθηλωμένη σε μια μιμητική, εξωτερική και άγονη σχέση με την παράδοση.

Τέλος έρχομαι στο σύγχρονο ελληνικό δράμα. Τα κεντρικά στοιχεία του ελληνικού δράματος είναι, από τη μια μεριά, η τριπλή αναφορά που περιέχει για μας η παράδοση: Αναφορά στους αρχαίους Έλληνες, αναφορά στο Βυζάντιο, αναφορά

στη λαϊκή ζωή και κουλτούρα, όπως αυτή δημιουργήθηκε στους τελευταίους αιώνες του Βυζαντίου και κάτω από την Τουρκοκρατία. Από την άλλη μεριά, η αντιφατική και, θα μπορούσε να πει κανείς, ψυχοπαθολογική σχέση μας με τον δυτικοευρωπαϊκό πολιτισμό, που περιπλέκεται ακόμα περισσότερο από το γεγονός ότι ο πολιτισμός αυτός έχει μπει εδώ και δεκαετίες σε μια φάση έντονης κρίσης και υποβόσκουσας αποσύνθεσης. Η διπλή και ταυτόχρονη αναφορά στην αρχαία Ελλάδα και στο Βυζάντιο, που αποτέλεσε το επίσημο «πιστεύω» του νεοελληνικού κράτους και του πολιτιστικού κατεστημένου της χώρας οδήγησε και οδηγεί σε αδιέξοδο, κατά πρώτο και κύριο λόγο διότι οι δυο αυθεντίες που επικαλείται βρίσκονται σε διαμετρική αντίθεση μεταξύ τους. Ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός είναι πολιτισμός ελευθερίας και αυτονομίας, που εκφράζεται στο πολιτικό επίπεδο στην πολιτεία ελεύθερων πολιτών που συλλογικά αυτοκυβερνώνται και στο πνευματικό επίπεδο με την ακατάπαυστη επαναστατική ανανέωση και αναζήτηση. Ο βυζαντινός πολιτισμός είναι πολιτισμός θεοκρατικής ετερονομίας, αυτοκρατορικού αυταρχισμού και πνευματικού δογματισμού. Στο Βυζάντιο δεν υπάρχουν πολίτες, αλλά υπήκοοι του αυτοκράτορα, ούτε στοχαστές, μόνο σχολιαστές ιερών κειμένων. Η προσπάθεια συνδυασμού και συμφιλίωσής τους δεν μπορούσε παρά να νεκρώσει κάθε δημιουργική προσπάθεια και να οδηγήσει σε ένα στείρο σχολαστικισμό, όπως αυτός που χαρακτήριζε το πνευματικό κατεστημένο της χώρας επί ενάμισυ σχεδόν αιώνα μετά την ανεξαρτησία και που επαναλάμβανε τα χειρότερα μιμητικά στοιχεία του Βυζαντίου. Καθ' όσο ξέρω, είμαστε ο μόνος λαός με μεγάλο πολιτιστικό παρελθόν που πρόσφερε στον κόσμο το γελοίο και θλιβερό θέαμα προσπάθειας τεχνητής επαναφοράς της γλώσσας που μιλιόταν πριν από 25 αιώνες. Ούτε οι Ιταλοί προσπάθησαν να ξαναζωντανέψουν τα λατινικά, ούτε οι Ινδοί τα σανσκριτικά. Και είναι εξίσου χαρακτηριστικό ότι ενώ η Δυτική Ευρώπη, στους δυο περασμένους αιώνες εγέννησε δεκάδες λαμπρούς ελληνιστές, μόνο τρία ονόματα έχουμε που μπορούν να σταθούν αχνά στο ίδιο επίπεδο με αυτούς: Τον Κοραή, τον Βερναρδάκη και τον Συκουτρή -τον οποίο Συκουτρή οδήγησε χαρακτηριστικά σε αυτοκτονία ο φθόνος και το μίσος των κηφήνων του εν Αθήνησι Πανεπιστημίου.

Περηφανευόμαστε ότι είμαστε απόγονοι των αρχαίων, αλλά για να μάθουμε τι έλεγαν και τι ήταν οι αρχαίοι πρέπει να προσφύγουμε σε ξένες εκδόσεις και σε ξένες μελέτες. Αυτή η ίδια στάση έκανε ασφαλώς επίσης αδύνατη τη γονιμοποίηση της λαϊκής παράδοσης και τη μεταφορά της στο χώρο της έντεχνης παιδείας, με εμφατική εξαίρεση την ποίηση. Αρκεί να σκεφτεί κανείς ότι ο τεράστιος μουσικός πλούτος της λαϊκής μουσικής σε μελωδίες, ρυθμούς, κλίμακες

και όργανα έμεινε νεκρός στα χέρια των νεοελλήνων συνθετών, όπως έμεινε άχρηστος και ο αρχιτεκτονικός και διακοσμητικός πλούτος της λαϊκής παράδοσης.

Τέλος, αυτή η αναφορά στα δύο μεγάλα παρελθόντα, με τον αποστειρωτικό τρόπο που ετέθη, είναι στη ρίζα της σχιζοφρενικής μας σχέσης με το δυτικοευρωπαϊκό πολιτισμό, του συνδυασμού ενός κακομοιριασμένου αισθήματος κατωτερότητας και μιας ψωροπερήφανης και αστήρικτης αυθάδειας. Έτσι παίρνουμε από τους ξένους τις BMW, τις τηλεοράσεις, τα κατεψυγμένα, κλπ, κλπ, και τους βρίζουμε για την υποδούλωσή τους στην τεχνική και στον ορθολογισμό τους. Πράγματα που η Δύση βέβαια δεν περίμενε τους νεοφώτιστους ελληνορθόδοξους για να τα κριτικάρει και να τα καταγγείλει η ίδια και που δεν απαλείφονται με μια ετήσια εκδρομή στο Άγιο Όρος.

Φαντάζομαι ότι δεν περιμένετε από μένα να δώσω συνταγές για το πώς θα μπορούσαμε να υπερβούμε αυτή τη δραματική βουβαμάρα που πολιτισμικά μας χαρακτηρίζει σήμερα. Για ένα πράγμα είμαι βέβαιος: Αυτό που από την ελληνική ιστορία διαδόθηκε, γονιμοποίησε τον κόσμο και παραμένει σημείο αναφοράς και πηγή έμπνευσης είναι η αρχαία ελληνική δημιουργία και η ανάδυση μέσα από αυτήν των ιδεών της αυτονομίας και της ελευθερίας. Αν η Δυτική Ευρώπη μπόρεσε, με τη σειρά της, να μεγαλουργήσει κι αυτή επί δέκα σχεδόν αιώνες, είναι και διότι μπόρεσε να συγκροτήσει μέσα από τις δυο Αναγεννήσεις, την κλασική εποχή, το Διαφωτισμό και τις μετέπειτα εξελίξεις, μια σχέση δημιουργικού διαλόγου κι όχι μιμητικής επανάληψης με τα αρχαία ελληνικά σπέρματα. Για μας σήμερα, αν είμαστε ικανοί να τον συγκροτήσουμε, ένας τέτοιος διάλογος που προϋποθέτει και τη βαθειά γνώση και το σεβασμό της λαϊκής μας παράδοσης δεν μπορεί παρά να είναι διπλός: και με τους αρχαίους και με την τεράστια πολιτιστική κληρονομιά της Δυτικής Ευρώπης. Όπως το ανέφερα ήδη, και αυτός ο δυτικός πολιτισμός περνάει σήμερα μια βαθειά κρίση που δεν ξέρουμε αν και πότε θα μπορέσουν οι δυτικοί λαοί να την ξεπεράσουν. Είτε το θέλουμε είτε δεν το θέλουμε, στο ίδιο καράβι είμαστε μπαρκαρισμένοι κι εμείς και δεν εννοώ τις οικονομικές και διπλωματικές διασυνδέσεις. Αν μπορέσουμε να αφομοιώσουμε δημιουργικά τον απέραντο πολιτισμικό πλούτο που δημιούργησε η Δύση -και που περιέχει έστω και ανεπαρκώς την αρχαία ελληνική αναφορά- θα μπορέσουμε ίσως να μιλήσουμε μια πραγματικά δική μας γλώσσα και να παίξουμε την παρτίδα μας σε μια νέα πολιτιστική συμφωνία. Αλλιώς θα εξακολουθήσουμε να βράζουμε στο ζουμί μας και να καλλιεργούμε την περιθωριακή μας ασημαντότητα.

Πηγή: «Είμαστε υπεύθυνοι για την ιστορία μας» (Ελευθεροτυπία - Επιμέλεια Τέτα Παπαδοπούλου)